

Az ember és a táj¹

Man and landscape

Réthy Zsigmond

„Ha lelkünk derús és tiszták céljaink,
jókora utat tehetünk meg előre.”

(Goethe)

Ha az ember és a táj kapcsolatát próbáljuk boncolgatni, rögtön rájövünk, hogy mennyi, szinte zavarbaejtően sok megközelítési lehetősége van a témának. Jelen esetben csupán néhány aprócska gondolatot vetek fel, olyanokat melyek jórésze továbbgondolkodásra készítet. Mindegyikönket. Szerintem a megközelítésre két fő lehetőség: a természetes (ma már úgy mondjuk, hogy természetközeli) és a mesterséges táj. De a szép és csúnya táj is lehetne kiindulási alap... Nem is beszélve most a természetvédelem bonyolult kapcsolatrendszeréről.

De máshonnan is megközelíthetjük a témát; melyik volt előbb ? Az ember vagy a táj ? Nyilvánvalóan a táj. A tájba nőtt bele az ember, majd a társadalom. Már akkor is voltak tájak földünkön, amikor még nem is létezett rajta az ember. Emiatt nem is nevezte senki tájnak mindazt a gyönyörűséget, amely a Földön van, - és helyszíne lett életünknek.

A szótár meghatározása szerint a táj:² „Földrajza, növényzete stb. alapján egységes v. összefüggő (kisebb) terület... A körülöttünk látható természet. Környék, tájék...” dombos táj, Körös-táj, a világ minden tája, - és így tovább. De mi tudjuk, hogy valójában a táj ennél jóval több...

Számunkra tele van szeretettel és lélekkel. És mindenütt ott lebeg a hely szelleme, amely mindegyikünk számára mást és mást jelent. Legtöbbször nem is tudjuk megmagyarázni, talán nem is kell, csak szeretettel kell élni benne, - ebben a soha meg nem ismétlődő életünkben.

Na, és itt van az ember. A szótár meghatározása szerint:³ „Termelőeszközök készítésére, kultúra teremtésére való képességével az állatvilágból kiemelkedő, legfelsőbb rendű élőlény (Homo sapiens).” (Ha szkeptikus vagy cinikus beszélgetésbe kezdenék, lenne mit szólni erről a mondatról.) Mindenesetre jobban tetszik a következő idézet:⁴ „Amit a klasszikus pszichoanalízis mondana; az ember - lényegét tekintve - magas szinten organizált állat.”

Megy az ember a tájban.

De milyen ember? Fekete, sárga, fehér, kreol? Melyik ember? Nő vagy férfi? Okos vagy buta? Egyáltalán, milyen tájban? Trópusi esőerdőben, sivatagban, északi jégvilágban, tengeren vagy a mediterránban? Mert minden esetben más és más lehet a kapcsolat. És mit lát meg a tájból, - az anyagiakat vagy az érzelmieket? Egyáltalán: a táj adta lehetőség inkább gazdasági vagy érzelmi kérdés? Vagy mindkettő elege? Valószínű. De hol kezdődik az egyik, hol a másik? Miért erősebb az egyik emberben az egyik gondolat vagy érzés mint a másik? Lénard Sándor egy helyt az írja⁵ „Az ember nem élhet csak emberek között. Szüksége van a fák társadalmára. Földet, áldott termőföldet csak a fák gyártnak neki. Nap ellen, eső ellen csak a lombok védik. Leghívebb barátunk a fa: jól teszi, aki fából farag magának védőszentet, s imádkozik hozzá.” Érdemes gondolat.

Mennyi újabb kérdés; az ember és a táj kapcsolatában döntéseinket mennyire befolyásolja történelmünk? A tudomány különböző szakágai régóta vizsgálják, hogyan él az ember a tájban: a hegyvidéken, a pusztában, a mocsárvilágban, a tengereken? Hol vannak saját gyökereink? Hol kezdődik lakóhelyünk ismerete? - szerintem az ágyunknál, ahol alszunk (legyen az városi lakás, szénaboglya vagy sátor), és a környék felé terjed, a mezők felé és az ég felé.... És hol kezdődik a másfajta gyökerekkel való ismeretségünk? Az iskolában, utazásainknál vagy már korai olvasmányainkban? Hol kezdődik a táj szeretete? A benne éléssel, a szaporodó élményekkel vagy a vágyakozással más tájak felé filmek és fotóalbumok hatására? Természetesen én a tájban szerzett élményeket tartom elsőrendűnek. A terjedő városiasodás és a természettől való további, fokozatos elidegenedés miatt szükség van az egyre szebb fotóalbumokra és természetfilmekre, de ahogy Konrad Lorenz írja⁶ „Olyan tökéletesnek és ragyogónak sem szabad ábrázolni a világot, mint amilyenek a reklámszakemberek és demagógok mutatják.”

Még egy fontos kérdés a természettudományos honismeret szemszögéből: mi az, hogy szülőföld? Topográfiai pont csupán? Nyilvánvalóan nem, de ki hogyan és miért szereti a földjét ahol született?... Lehet-e jobban szeretni a másikat, vagy mégjobban?, vagy legeslegjobban?!... Mindenesetre adjunk tiszteletet a Földanyának -vagy ahogy a régi görögök nevezték: Gaianak⁷ -, hiszen mai tudatunkban az ősi hit és a modern tudomány eggyé lett a bámulatban, amikor az űrhajósok először pillantották meg a Földet a világűrben ... Ezt követően döbrent rá először az emberiség az ember és a természet közti kapcsolat törékenységére... És mindez nemrég történt, szinte napjainkban! „A Gaia-elmélet azoknak való, akik szeretnek sétálni vagy egyszerűen csak megállni és elmerengeni a Földről és a rajta lévő életről, elgondolkozni jelenlétünk következményeiről. Az elmélet ugyanakkor választási lehetőséget kínál azzal a borulató nézettel szemben, ami a természetet leigázandó és meghódítandó primitív erőnek tekinti. Választást nyújt ahhoz az éppily kiábrándító képhez képest is, amely bolygónkat vezető és cél nélkül a Nap körül körbe-körbe járó agyalágyult űrhajóként festi le.”⁸

A szülőföld szeretetének érzését mindenki átéli, s van aki ezt meg tudja fogalmazni, van aki nem. Sinka István egykori bihari-békési pásztor, századunk egyik nagy költője⁹ az Alkonyatkor című versében így beszél a tájhoz:

Aludj, hazám, Bihar. Tájad mezőivel
birkózik az este és a szállongó por.
A nyáj hazaballag. Most látom utólszor,
amint távolodik síró csengőivel.

Virít a tökvirág, imbolyog a bodza.
Neveld őket hazám, vénséges anyókám,
s ha sohase tetted, most vess egy jó szót rám.
Ím sürget az este, s kér a sárnak foglya.

S mondd el én Biharom: volt-e már fiad,
ki annyi könnyel ment itt át a lejtőn,
bölcődalt dalolva felejtőn ?

S bolyongott-e körülte alkonyat,
amitől kísérték hosszú, néma árnyak,
míg nagy rónáidon állt vagy tovfáradt ?

A délkeleti Alföld tájairól többen is írtak, de a táj és az ember kapcsolatát talán Sinka versei idézik legszebben. Mint mások másutt, mi is elmondhatjuk, hogy „mi itt vagyunk itthon”. Van egy másik, talán világszerte ismert mondat, amely így hangzik: „gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan...” - s ezek a kis mondatok hoznak most közelebb mindet a Körösök vidékéhez, ahhoz a természeti környezethez, amely annyira kedves számunkra. A jó termőföldön kívül értékét nagyban növeli, hogy 1997-ben megalakult a Körös-Maros Nemzeti Park is ezen a tájon. Biztosra veszem, hogy a természettudományos honismeret erősödésének és a lokálpatriotizmusnak is jól működő motorja lesz.

Akármerről is próbálom megközelíteni ezt a témát, nem tudok róla érzelmek nélkül beszélni. Tapasztalataim alapján nem hiszem, hogy az ügy érdekében meg lehetne mozgatni a társadalom döntő többségét és vezetőit érzelmi ráhatás nélkül. A segédmunkástól a bankigazgatóig, a gyárosokig, a polgármesterekig - mint ahogy az észak-európai országokban már évtizedek óta természetessé vált ez...

Ne legyünk naívak, mindannyian a gazdaságból élünk, de a gazdaságunk és társadalmi vagy személyes gazdagodásunk, boldogulásunk forrása a környezet, a táj - egy adott régió természeti viszonyaitól függ.

A természethez fűződő ősi köteleinket megzavarta az álracionalista gög és az az anyagiasság szemlélet, mely nemhogy csökken, de a mostani rendszerváltás után még erőteljesebben tört felszínre. Amerika a közép-európaiak számára még ma is álom. Az „amerikai álom”, a „fogyasztói társadalom”, az ezekkel járó agymosó reklámhadjárat és az utóbbi évek egyre erősödő amerikanizáló „kultúra” zuhataga úgy borít el bennünket, mint „szerencsés” legyet a kiboruló tejszín... Belefulladunk, de legalábbis olyanokká válunk, aminek semmi köze eredetünkhöz, európai voltunkhoz.

A franciák büszkék arra, hogy azok, - az oroszok is, az amerikaiak is, a finnek is...Csodáljuk és irigyeljük magabiztosságukat, ugyanakkor a kommersz amerikai kultúrát habzsoljuk, a tökéletes átlagot. Elájulunk az örömtől, hogy hozzánk jön, holott félnünk, de legalábbis tartanunk kellene fizikai és lelki környezetünk gyarmatosításától. Ami már megkezdődött. „...ezekben a percekben amerikanizálódik a nemzeti ízléstelenség”¹⁰. A kultúra mellett csak az ökológia és az ökonómia közti kölcsönös közeledés és megértés húzhat ki bennünket a kátyúból. De a hivatalos Magyarország pont ezekkel törődik legkevésbé.

A DK-Alföld természeti értékeit - leegyszerűsítve - elsősorban a mezőgazdaság, másrészt az idegenforgalom hasznosítja, illetve hasznosíthatná. De hosszútávon ez csak úgy képzelhető el, ha mindegyik tekintettel van a másikra. A mezőgazdálkodás a természetvédelemre, az idegenforgalom a természetvédelemre - és természetesen a védelem is mindkettőre.

A riói környezetvédelmi világkongresszuson a fenntartható fejlődés volt a fő téma, globális stratégiák kidolgozása, illetve ezek jóváhagyása. Mindez a regionális szintű ember és táj kapcsolatban valósulhatna meg. Évek teltek el, próbálkozások vannak, de a politika még mindig nem tudja megoldani. Ahogy mondani szokták: más irányba megy a világ ...

Az amerikai pragmatizmus és a szovjet-féle marxizmus egyaránt azt hirdette hosszú évtizedeken át (gyakorlatilag a XX. században), hogy az ember a természet ura és legyőzője ... - hogy ennek a gondolatnak milyen káros hatása lett az emberi lélekre az egész világon, a lélekre, a testre és környezetünkre, csak most kezdjük lassan felfogni, bizonyítva látni. (De most sem mindenki...)

Szent-Györgyi Albert professzor szerint¹¹ „Az emberiséget előrelendítő erőket azok képviselték, akik új tudás, új szépségek, hathatósabb erkölcsi és etikai értékek után kutattak. De történelemkönyveimben sehol sem találom a nevüket. Bertrand Russel találóan jegyezte meg, hogy nemzeti hőseink szobrainak talapzata annál magasabb, minél több embert öltek meg ezek a hősök. Véleményem szerint az emberiség igazi hősei a Gallileiek, Newtonok, Darwinok, Pasteurok, Shakespeare-ek, Bachok, Lao-cék és Buddhák, akiknek a nevét ritkán említik azok a történelemkönyvek, amelyek tele vannak a csaták és a nemzeti határok értelmetlen ide-oda tologatásának a leírásával.”

Tisztelet a kivételeknek, de a nevelési- és oktatási „programokat”, azok eredményességét mégiscsak a szülőktől és a pedagógusoktól kérhetjük számon. De nem ők a hibásak, hanem az a kultúr- és oktatáspolitikai, mely szinte mindig elsorvasztotta -az ideológizálható tantárgyak javára - azt az ősi oktatási, nevelési alapot, mely szerint a világ alapja a természeti környezet; - és nem a soros ideológiák...

Szeptember végével a régi naptárak szerint megkezdődött a vándormadarak hava. Mihály napjával „szakadt meg a fű gyökere”, -ahogy az öreg gazdák mondták. Ilyenkor pihenőre mennek a szorgalmas méhek, és a vándormadarak százazrei és milliói repülnek az ismeretlen felé... Mi most egy kevésbé ismeretlen vidéket, a Körösök-völgye természeti értékeit tekintjük át; - mi is az ami egy Nemzeti Park létrehozását indokolta az ember és a táj kapcsolatrendszerében?

Közismert, hogy térségünk legjelentősebb környezeti tényezőjének a termőtalajt tartjuk. Békés megyében 70 % fölötti a szántó aránya, emiatt létkérdés a még töredékeiben, szigetszerűen megmaradt természetes, illetve természetközeli táj védelme.

Természetközeli tájat mondtam, mert igazi vadon nemcsak nálunk, de már sehol sincs Európában. Ugyanakkor ezeknek a megmaradt természetközeli tájaknak a védettsége biztosíthatja, hogy minál tovább fennmaradjon az élet sokszínűsége, növények- és állatok változatos fajgazdagsága.

Nemzeti Parkunk több különálló törzsterületből áll, melyek két nagy földrajzi tájon találhatóak mozaikszerűen:

- a Berettyó-Körös vidékén és
- a Körös-Maros közt.

A tájat az említett folyók és mellékágaik formálták, elsősorban a legutóbbi jégkorszak során. A hordalék kavicsos, iszapos, agyagos, homokos rétegsorait a térség legnagyobb részén ún. infúziós löszköpeny fedi. Az alapkőzeten kialakult talajok közül a csernozjom, a csernozjom jellegű, a mészben szegény szolonyec, szoloncsák szikes, láp- és réti talajok, ezek különböző altípusai és kombinációi a jellemzőek. Összességében: a felszín kis térszintkülönbségekben gazdag, bonyolult képet mutat, amelyet egykori árterek, medermaradványok, mocsarak és másodlagos, viszonylag sík puszták formálnak.¹²

A Nemzeti Park főbb természeti rendszerei:

- folyóvizek, állóvizek, holtágak;
- lápok, mocsarak (főként föliszapolódott morotvák) elsősorban nádasokkal, magassásosokkal borítva;
- láprétek, mocsárrétek maradványai;
- zömmel szolonyec talajú szikes puszták és szikes mocsarak;
- löszpuszta maradványok;
- puhafa-keményfa ligeterdők és lösztölgyesek maradványai.

A Körösvidék (Crisicum) flórajáráshoz tartozó természetes növényzet az eddigi felmérések szerint mintegy 300 magasabbrendű növényfajt, köztük 40 védettet és 3 fokozottan védettet őriz. Génrezervációs szerepüket tekintve a gyepek a legfontosabbak. A természetközeli növényzetre épülő állatvilág védett és fokozottan védett fajainak száma (jelenlegi ismereteink szerint) több mint 400.

Nemzetközi szempontból is figyelemre méltó a regionális park madárvilága. A térség a madárvonulás egyik fő irányában fekszik itt Közép-Európában. Ugyanakkor jelentős fészkelő és táplálkozó terület. Kiemelkedő: a sokezres vonuló daru (*Grus grus*) állomány, az ország valószínűleg legnagyobb tűzok (*Otis tarda*) populációja és a jelentős egyedszámú sziki fészkelő közösségek. Az utóbbiak jellemző tagjai a fokozottan védett gulipán (*Recurvirostra avosetta*) a gólyatöcs (*Himantopus himantopus*), a széki lile (*Charadrius alexandrinus*). Igen figyelemreméltó a térség nagy létszámú -ugyancsak fokozottan védett- fehér gólya (*Ciconia ciconia*) fészkelő- és átvonuló közössége.

A szabadon élő tűzokpopuláció életlehetőségeinek fenntartása mellett a nemzeti park egyik fontos feladata a tűzok mentése, mesterséges felnevelése és repatriációja is. Igen jelentős a történelmi múltú magyar háziállatfajták (szürkemarka, rackajuh, mangalica sertés, baromfi- és galambfajták stb.) állományának fenntartása. A park a természeti értékek mellett gondot fordít a kultúrtörténeti emlékek fenntartására is. Ebből a szempontból kiemelt jelentőségűek a több ezer éves kunhalmok, a Vésztő-Mágorpusztai régészeti feltárás és a folyószabályozások műszaki, tárgyi emlékei.

Még a történelmi időkben, amikor az Alföldet borító vegyes erdőségeket, ligetes erdőpusztákat lassan felváltotta a mezőgazdálkodás, -ez igen változatos újabb, antropogén eredetű élőhelyek kialakulását jelentette: rét, kaszáló, legelő, szántó, halastó, ártéri gyümölcsös, víztározó stb. alakult ki mindenfelé a nagytájon. A változatos élőhelyek rendkívül változatos, gazdag élővilágnak biztosítottak otthont. Aztán a modern, intenzív mezőgazdaság szorításában (különösen a XX. század második felében) mindez néhány évtized alatt megszűnt. Apró szigetekké zsugorodtak az ideális élőhelyek a mezőgazdasági kultúra tengerében. Tulajdonképpen spontán módon ökológiai szigetek és folyosók alakultak ki, amelyek a mai természetvédelmi területek egy részét képezik. A Világ Természetvédelmi Alap magyarországi képviselője ezek megmentésére indította egyik kutatási programját: "Az intenzív mezőgazdálkodás és földhasználat hatása a természeti értékekre Magyarországon" címmel.

A biológiai sokféleség védett menedékei a Körösök völgyében -jórészt Békés megyében- a biharugrai halastavak, a bélmegyeri Fás-puszta, a Mágor-puszta, a dévaványai, ecsegi, kigyósi, cserebökényi, kardoskúti és csanádi puszták, valamint a Körös- és Maros árterek törzsterületei. De ezek ismertetése már egy külön dolgozat témája.

Galyasi Miklós, a már égi vadászmezőkön kóboroló egykori hódmezővásárhelyi muzeológus és költő így köszönt el a szeretett tájtól:

Égen a felhő is más itt, mint
máshol,
Testvérem-rokonom minden fattya.
Az én földem ez, ha tömérdek holdján
Magamnak nincs egy talpalatja.

Mégis enyém, enyém itt minden.
Enyém tavasza, ősze, télje,
Minden beérett kalásza a nyárnak,
Minden szülöttje és vetéltje.

Ide születtem, itt is kötöttem
Vérszerződést a szavával,
Hűséget ígértem, hűséget adtam
örömemben és bánatában.

Jönnek a daru-krúgatós őszi délutánok, aztán meg az esős, havas téli napok, de tavasszal minden mező újra virágzik, jószagúak lesznek a rétek és derús a világ. - Akkor folytatjuk!

Jegyzetek

- ¹ „Az ember és a táj” című II. Országos Ifjúsági Honismereti Helytörténeti Konferencián, Békéscsabán 1997. október 4-én elhangzott előadás szerkesztett változata (R.Zs.).
- ² In: Magyar Értelmező Kéziszótár (MÉK), L-Zs., Szerk.: Juhász-Szőke-O.Nagy-Kovalovszky. Bp., 1992., Akad.kiad., 1324.p.
- ³ I.mű (MÉK, A-K.) 316.p.
- ⁴ Csizmazia György: "Cserebogár, sárga cserebogár ..., - tűnődés biológiai honismeretünkről
In: Honismeret 1997/3., Bp., 5.p.
- ⁵ Lénard Sándor: Völgy a világ végén s más történetek. Bp., 1973. Magvető kiad. 592.p.
- ⁶ Konrad Lorenz: "Mentsétek meg a reményt." Bp., 1991., Európa kiad., 69.p.
- ⁷ J.E. Lovelock: Gaia, a Földi élet egy új nézőpontból. Bp., Göncöl kiad., 1987.-
- ⁸ I.mű (Lovelock) 32.p.
- ⁹ Sinka István: Megzendül az erdő (A költő régi köteteiből, hagyatékából és a magyar sajtóból egybeszedett versek). Vésztő, 1987., 454p.
- ¹⁰ Xaver Varnus: Isten majd megbocsájt: az a mestersége. Bp., 1996., Aquincum kiadó
- ¹¹ Szent-Györgyi Albert: Válogatott tanulmányok (Észrevételek a nevelésről.) Bp.? 1983., Gondolat kiadó., 255.p.
- ¹² In: Körös-Maros menti Regionális Park indokolása. Békéscsaba-Kecskemét, 1992. június (Kézirat)